

KISS VIKTÓRIA Főnökök a bronzkori társadalom élén

Torma István emlékének

Napjainkban a Kr. e. 2600/2500 és 800 közötti évszázadok, vagyis a bronzkor kutatásának egyik legizgalmasabb kérdése, hogy a réz és ón ötvözetéből előállított bronz kereskedelmének, az egyre fejlettebb mezőgazdaságnak és kézművességnek köszönhetően mikor alakult ki az úgynevezett főnöki társadalom, amely a társadalmi egyenlőtlenség első intézményesült formáját jelenti. A főnökség fogalmát az amerikai Elman Service vezette be a társadalmi kategóriák közé a politikai berendezkedés evolúciójának vizsgálata során az 1960-as években:

Cook kapitány és főnökök találkozása az 1770-es években

„Mindenhol, még a teljes mértékig egalitárius hordában vagy törzsből is kitűnnek bizonyos személyek a többiek közül: különleges tehetségük, intelligenciájuk, erejük vagy szépségük miatt. (...) Az ilyen hatalom instabil, mert egyetlen személytől függ, aki megbetegedhet, meghalhat, vagy egyszerűen csak elpártolhat tőle a szerencse, és nincs megoldva az utódlás kérdése. Ha tartani egy társadalom fenn akarja a centralizáció áldásait, az időszakos karizmatikus vezetést állandó hierarchiává kell változtatnia. Ennek megvalósulását főnökségnek nevezzük; ez a hatalom első igazi intézményesülése, mely által intézményesül az egyenlőtlenség is.”

A főnökségek fő jellemzői a javak központi hatalom általi újraelosztása (redistribúció), a vezető öröklődő hatalma és a piramisszerűen felépülő társadalom; az államtól a központosított adminisztráció hiánya választja el. Timothy Earle a főnökségek történeti és régészeti emlékeinek áttekintése során azt állapította meg, hogy ezek átmenetet képeznek a néhány száz főt számláló falusias közösségek és a tízezres létszámú (pl. sumér) bürokratikus állami rendszerek között, de az újraelosztás nem szükségszerű velejárójuk. A főnökök hatalmának alapját inkább a javak kontrollálása, illetve a gazdasági, a katonai vagy az ideológiai fölény adhatta. Az alábbiakban Európa három térségében tekintjük át, hogy a Kr. előtti 2. évezred, bronzkori közösségek régészeti emlékeiből megismer-

hető társadalom összefüggésbe hozható-e a főnökségekkel, megfigyelhetők-e a kereskedelemnek a társadalom elit rétege általi kontrollálása és eltérő státusú társadalmi rétegek.

Mükéné urai

A régészeti ásatásokból előkerülő emlékek értelmezésében, a kulturális antropológiával foglalkozó szakemberek munkájának köszönhetően, fontos támpontokat ad a korai társadalmi formák elemzése és a ma élő természeti népek társadalmi hálózatai, rokonsági kapcsolatai, a kulturális csere, rítusok, hiedelmek, szocializáció, nemi szerepek kifejeződéseinek vizsgálata.

A bronzkori főnökségek kapcsán elsőként a mükénéi civilizáció vezetőire gondolhatunk. Heinrich Schliemann 1876-ban tárta fel a mükénéi A sírkerületet, amelynek (és a később kutatott B sírkerületnek) aknasírjaiból hihetetlen mennyiségű és szépségű tárgy látott napvilágot. A fegyverek, többek között figurális díszű aranyberakásos bronzkardok, borostyán és arany ékszerek az Athéni Nemzeti Múzeumban több terem töltenek meg. Az egyik arany-

Mai új-guineai főnök (frontiers-of-anthropology.blogspot.de)

maszkot Schliemann Agamemnónnak tulajdonította. A ma rendelkezésre álló ¹⁴C-adatok alapján az aknasírokban a Kr. e. 1650–1450 között élt előkelőket helyezték örök nyugalomra, a trójai háborúban harcoló Agamemnón korát mintegy 300 évvel megelőzően. A régészeti és nyelvészeti kutatásokból tudjuk, hogy a mai Görögország területén a középső bronzkor végén és a késő bronzkor kezdetén élt uralkodók görög nyelven beszéltek, ahogyan erről a lineáris B írással írt szövegek tanúskodnak. Az agyagtáblák szerint a gazdaság alapja elsősorban a juhok és a gyapjú volt. A termelők a palotagazdaságok raktáraiból kaptak nyersanyagot és élelmiszert, s termékeiket

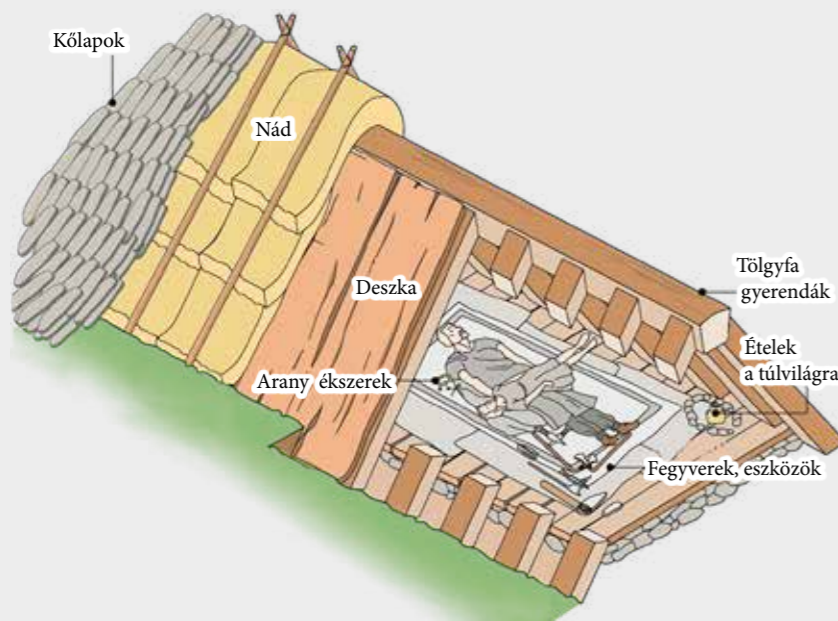
ide szolgáltatták be. A palotagazdaságokat, élükön a *vanax* (király) személyével, az adminisztráció és írás megléte nyomán egyes kutatók Európa első államai közé sorolják. Mások szerint a mükénéi kultúra vérségi alapon szervezett társadalmi formája „*valamivel több, mint főnökség, de kevesebb, mint állam*” volt. Az utóbbi, a későbbi görög városállamokhoz, poliszokhoz hasonlóan már területi alapon szerveződött.

Az Aunjetitz/Únétice-kultúra főnökei

Jóval északabbra, a mai Közép-Németország és Nyugat-Lengyelország térségéből a Kr. e. 2100–1650 közötti évszázadokból egy másik hatalmi centrumhoz, az Aunjetitz- (eredeti cseh elnevezése alapján Ünétice) kultúrkör elitjéhez köthető temetkezéseket ismerünk. Az utóbbi években Harald Meller és Ralph Schwarz német régészek a sírokba helyezett aranyemlékek (hajkarikák, ruha összetűzésére használt tűk, karpercek), valamint a réz- vagy bronzeszközök és fegyverek részletes elemzése segítségével kísérletet tettek a négyezer évvel ezelőtt élt közösségek szociális szerkezetének megajzolására. Eszerint a társadalmi piramis csúcsán a fejedelmi temetkezésekből ismert, gazdag arany- és bronzmellékletes vezetők helyezkedtek el, őket követték az egy-egy arany hajkarikával és néhány bronztárggyal eltemetettek, majd a csak bronztárggyal, csak kerámiával, s végül a teljesen melléklet nélkül utolsó

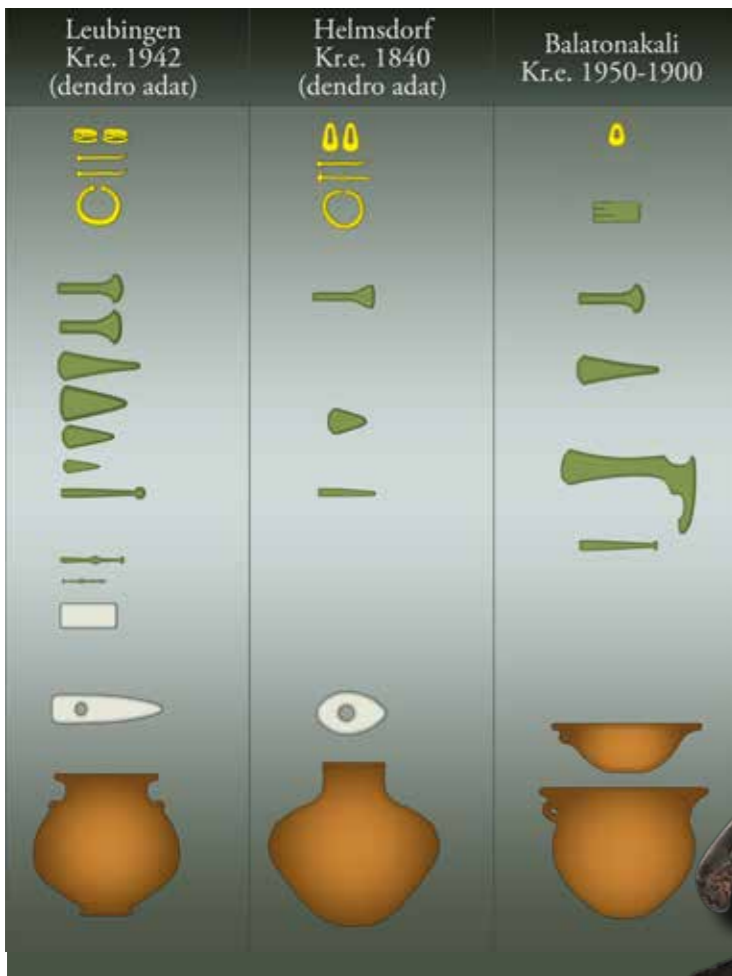

Aknasírok a sírkerületen belül (<https://www.ancient.eu/mycena/>)

Az Aunjetitz/Ünétice-kultúra Leubingenben feltárt halomsírjában talált férfi- és gyermektemetkezés és leleteik (Ernst Probst nyomán; Museum Sachsen-Anhalt)

útjukra bocsátottak. A főnökök kiemelkedő társadalmi helyzetét az is jelzi, hogy sírjaik fölé jelentős létszámú közösség munkájával (pl. Leubingen esetében 8,5 méter magas és 34 méter átmérőjű) földhalmot építettek. A fölöttük álló „legfőbb főnöki” hatalom meglétére enged következtetni a Dieskau melletti Bornhöcknél egy 20 méter magas és 65 méter átmérőjű sírhalomból előkerült nagyszámú arany melléklet: nyakperec, három karperec és egy hasonló anyagú balta. A leubingeni halomsírban talált faszerkezet évgyűrűs keltezése szerint Kr. e. 1942-ben vágták ki azt a tölgyfát, amelyből az ide temetett felnőtt férfi és egy 10 év körüli gyermek sírkamrájának gerendái készültek. A Thüringia „fáraójának” is nevezett férfi mellé két arany hajkarikát, két aranytűt, egy arany karperecet, valamint számos bronztárgyat:

Mellékletek és keltezési adatok az Aunjetitz/Ünétice-kultúrkör főnöki temetkezéseiből és a Balatonakalin feltárt sírból (Harald Meller nyomán, kiegészítve; jobbra: a balatonakali főnöki sír bronztárgyai) (fotó: Hámori Péter, rekonstrukciós rajz: Réti Zsolt)

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

két baltát, négy tört, két árat, egy tokos vésőt, kőszközöket és egy edényt helyeztek. A német kutatók arra következtetnek, hogy a hasonlóan gazdag másvilági útravalóval eltemetett főnökök a bronz előállításához szükséges réz és ón nyersanyag, valamint „Észak-Európa aranya”, a borostyán kereskedelmének felügyeletéből tettek szert kiemelkedő hatalmukra.

Főnökök a Dunántúlon

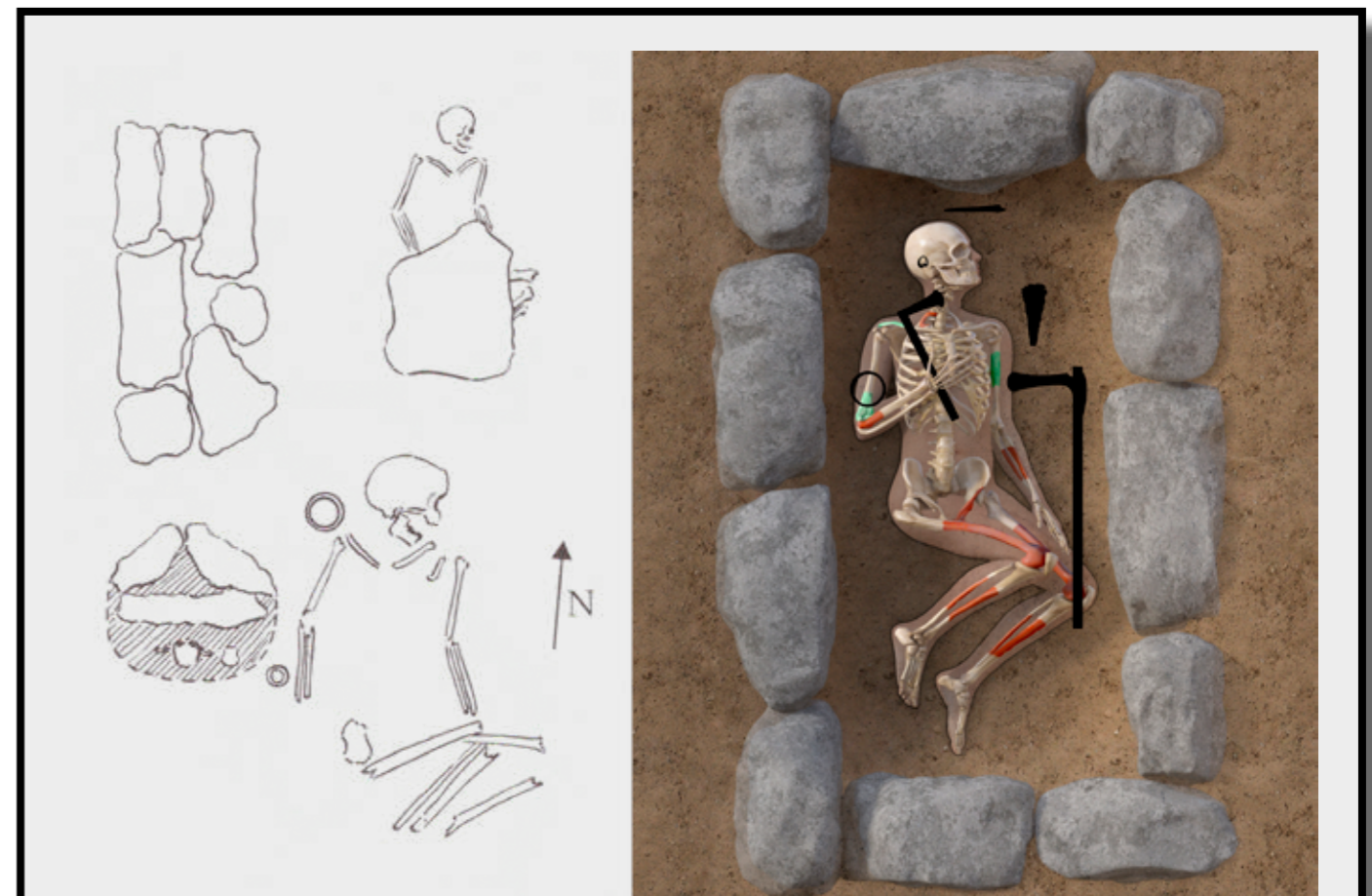
Ma már a közép-németországi, aranyban gazdag főnökségek Kárpát-medencei kortársait is ismerjük. Balatonakali határában 1965-ben, egy vasútépítéshez kapcsolódó földmunka közben találták meg építők munkások azt a domboldalon lévő sírt, amelyet elsőként a közelmúltban elhunyt Torma István publikált. A gazdag mellékletű személy megkülönböztetett társadalmi helyzetére utal a 16 gramm súlyú (!) arany hajkarika és a majd' egy kilogrammnyi (830 gramm) bronztárgy: egy különleges formájú fejsze, egy balta, egy tör és egy véső, valamint egy spirálkarperec. A sírból előkerült csontváz töredékek embertani vizsgálatai során Köhler Kitti és Hajdu Tamás azt állapították meg, hogy a sírba helyezett férfi 55–60 éves lehetett. A balatonakali sír számos mellékletét rokoníthatjuk az

Aunjetitz-kultúra legrangosabb temetkezéseivel, s az egyidejűséget a csontok radiokarbon-korhatározása is alátámasztja; a férfit Kr. e. 1950–1900 között helyezték örök nyugalomra.

A Nyugat-Magyarországon az utóbbi évtizedekben előkerült síroknak köszönhetően a csontváz eredeti helyzete is rekonstruálható. A férfiakat általában bal oldalukra fektetve vagy háton fekvő felsőtesttel, balra fordított fejjel és lábbal temették el. A kőborítást a Vicze Magdolna által közölt dunaujvárosi hasonló korú sír alapján képzelhetjük el, de a kövek körbe is vehették a sírt, ahogyan a rekonstrukción ábrázoltuk. A balatonakali sírből előkerült férfi kiemelkedő társadalmi státusát jelzi az is, hogy eszközei, fegyverei és kartekecse kivétel nélkül magas (7–12%) óntartalmú bronzból készültek; jelenleg ezek a közép-európai térség legkorábbi bronztárgyai! Az ólomizotóp-elemzés szerint a réz nyersanyagot a mai Szlovákia területén fekvő Garam vidéki ércforrásokból bányászhatták. Bár az Aunjetitz-kultúrkör fejedelmi sírjaiban több aranytárgy található meg, a Balatonakali határában örök nyugalomra helyezett férfit a Balaton-felvidék egyik bronzkori főnökével azonosíthatjuk, aki kézben tartotta a régió bronz nyersanyag-kereskedelmét.

Dunaujváros-Duna-dűlő 185. sír (Vicze Magdolna nyomán); a balatonakali sír háromdimenziós rekonstrukciója a mellékletek lehetséges elhelyezkedésével (barnával jelöltük a megmaradt csontokat, zölddel a bronzpatinanyomokat mutató csontokat; Réti Zsolt munkája)

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin